

Andrej Žmegač

Priručnik za Dalmaciju: De Trauxov opis iz 1805.

Andrej Žmegač
Institut za povijest umjetnosti
Ulica grada Vukovara 68
HR - 10 000 Zagreb

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Primljen / Received: 8. 1. 2016.
Prihvaćen / Accepted: 28. 4. 2016.
UDK: 908:725.182(497.5Dalmacija)“1805“

This paper focuses on a description of Dalmatia written in 1805 by Maximilian De Traux, officer in the Austrian army. Besides Dalmatia, he wrote about “Albania” (the former Venetian province of Albania Veneta), the region around Boka Kotorska. He was mainly interested in fortifications throughout the newly acquired Austrian lands, including their defence potential. However, he also included various observations on the local population, including their traditions, ways of sustenance, and other aspects of life. His text is accompanied by 29 illustrations (ground plans of fortifications and cities, maps of the Kvarner Gulf, Dalmatia, and “Albania”, and depictions of Zadar) in an interesting selection, which reflects his strategy-oriented view of the political situation. De Traux’s work is small in format and the ground plans had to be limited in the number of details. However, despite that, or perhaps for this very reason, the depictions appear particularly convincing, clear, and suggestive.

Keywords: fortifications, Austria, Dalmatia, Boka Kotorska, Zadar, Maximilian De Traux

Maximilian De Traux (Antwerpen, 1766. – Beč, 1817.) bio je inženjerijski časnik u austrijskoj vojsci. Od 1780. pohađao je inženjerijsku akademiju u Beču. Godine 1803. došao je, u činu satnika, na čelo inženjerijske uprave u Zadru, da bi u sljedeće dvije godine obišao i dobro upoznao cijelu Dalmaciju. Iz tog doba potječu njegovi rukopisi o potrebi naoružavanja dalmatinskih luka te o obrani ulaza u Boku kotorsku. Nakon sudjelovanja u ratovima protiv Francuske koncem prethodnog stoljeća, uključen je u ljeto 1805. u novi rat. Iste godine izradio je i djelo o Dalmaciji, predmet ovoga napisa.¹ Nakon okončanja rata, u prosincu 1805., Austrija je Dalmaciju morala prepuštiti Francuskoj.²

De Trauxov opis Dalmacije nosi nezgrapan naslov *Festungen Dalmatiens und Albaniens nebst vorliegenden Inseln, und Beschreibung* (Utvrde Dalmacije i Albanije, kao i tamošnji otoci, te opis), a posvećen je austrijskom nadvojvodi Johannu. Nadvojvoda je bio carev brat te od 1805. ravnatelj vojne akademije u Bečkome Novom Mjestu. U posveti djela ispisano je kako je nadvojvoda držao čelnu ulogu nad inženjerijskim i fortifikacijskim rodnom vojske, te je utoliko bio dakako nadređen inženjerijskom satniku De Trauxu. Nakon što je obišao i upoznao Dal-

maciju, a usto i proučio radove drugih pisaca, De Traux sabire svoje poglede na temu i preporučuje ih nadvojvodi, u širem smislu austrijskoj vladarskoj kući, kako bi mogla bolje upravljati krajevima koji su joj bili pripadali tek nekoliko godina.

Rad se sastoji od dviju glavnih cjelina, od pisane dionice i 29 ilustracija. U tekstualnom dijelu De Traux razlikuje Dalmaciju i „Albaniju”, pod kojim drugim pojmom podrazumijeva posjed oko Boke kotorske. Riječ je dakako o području što ga je prethodno bila držala Mletačka Republika, nazivajući ga Albania Veneta. Obuhvaćalo je cijeli bokokotorski zaljev, osim uske zone uza sam ulaz, gdje su u Boku izlazili teritoriji Dubrovačke Republike i Osmanskoga Carstva. Posjed nekoć mletačke, a sada austrijske „Albanije” nastavljao se i dalje prema jugu, obuhvaćajući Budvu, Sv. Stefan i Lastvu.

Tekstualni dio započinje uvodnim raspravama, o Dalmaciji, otocima te o „Albaniji”. Slijede pojedinačne rasprave o gradovima ili pojedinim utverdama: u Dalmaciji su to Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Makarska, Opuzen, Knin, Sinj, Drniš, Zadvarje i Klis. Posvuda De Trauxa ponajviše zanima stanje utvrda i mogućnost obrane pojedinog naselja, a nalazimo i nekoliko lokaliteta koje je

1. Naslov i drugi podatci (izvor: Narodna biblioteka Srbije, Beograd)
Title and other data

autor zabilježio zbog njihovih važnih utvrda, a ne zbog zanemarivih naselja (Zadvarje, Klis pa i Opuzen). Među otocima De Traux izabire Pag, Sv. Petar, Osor, Hvar, Brač i Korčulu. Dakle riječ je o ponajvažnijim jadranskim otocima, ali tek nekoliko njih. U tekstu o Osoru piše o samom gradu, a o otoku Osoru (tj. Lošinju) tek usput.

Zanimljivo je uvrštenje Sv. Petra, otoka južno uz Lošinj, nasuprot otoku Iloviku. Taj je maleni otok tematizirao očito zbog strateške važnosti tamošnjeg sidrišta i kaštele.³ Naposljedku je obradio „Albaniju”, ponovo s važnim utvrđenim gradovima: Kotorom, Herceg Novim, Sv. Trojstvom, Budvom, Sv. Stefanom i Perastom. Među njima se kao iznimka ističe Sv. Trojstvo (S. Trinità), gdje je posrijedi samo utvrda, bez naselja. O toj utvrđi pred Kotorom autor ne misli ništa dobro, no smatra da se može održavati kao zaštita pred napadima lakih crnogorskih postrojbi. Na ovome mjestu vrijedi dodati da kratka poglavlja o pojedinim lokalitetima uglavnom završavaju malenim vinjetama, gdje je De Traux pokazao određeno likovno nagnuće i talent.

Ilustrativna sekcija De Trauxova izvješća obuhvaća tlocrtno prikaze navedenih gradova ili utvrda s njihovom neposrednom okolicom te karte većih područja Dalmacije, kvarnerskih otoka i „Albanije”. Osim toga, na samom su početku kompozicijski i hijerarhijski izdvojeni prikazi Zadra, glavnoga grada Dalmacije: pogled na grad i luku sa sjeveroistoka te crtež Kopnenih vrata, koji ujedno tvori naslovnicu djela. De Trauxova knjižica skromna je formata (veličina listova cca 11x19 cm) i zato je autor zove džepnom (Taschenbuch). To je osobito zanimljivo s obzirom na adresata, nadvojvodu Johanna, kojemu je,

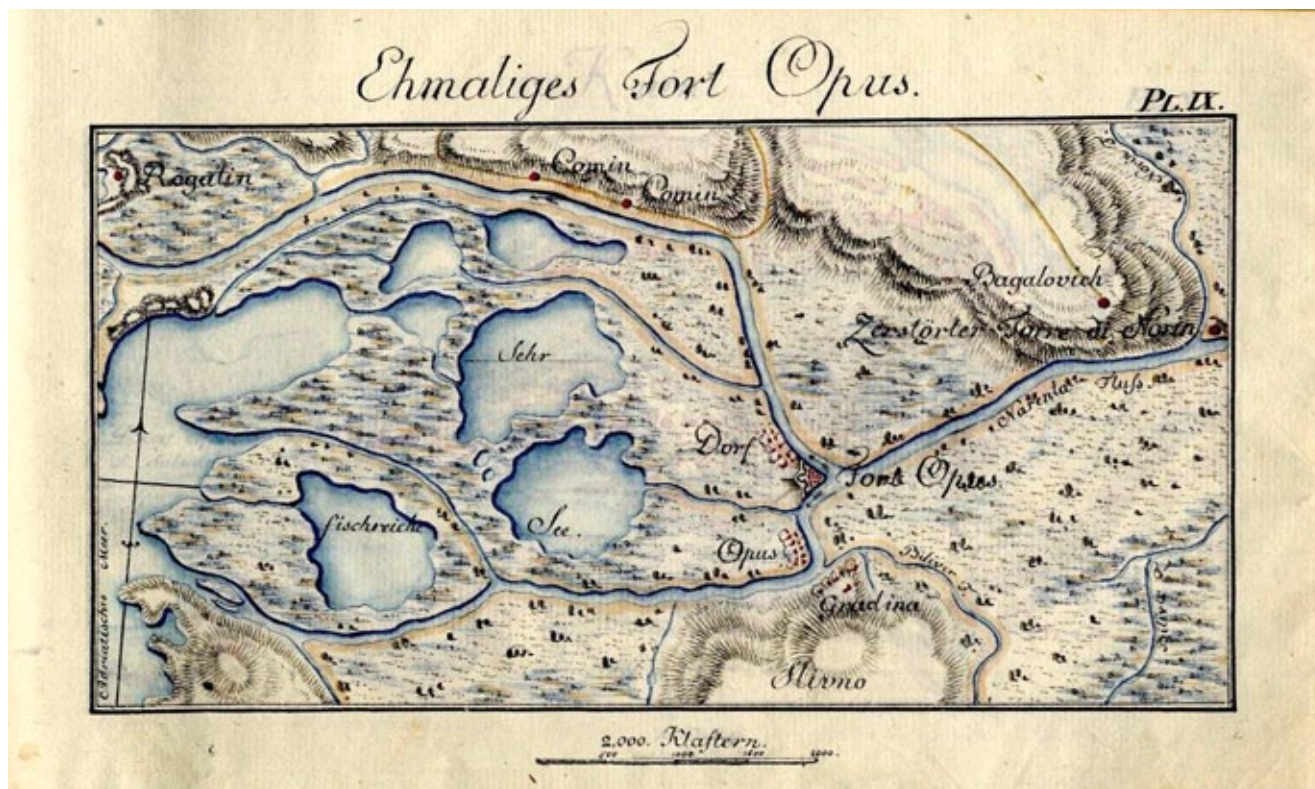
2. Posveta nadvojvodu Johannu (izvor: Narodna biblioteka Srbije, Beograd)
Dedication to Archduke Johann

dakle, imala biti spretna za korištenje i uvijek pri ruci; mogli bismo je zato nazvati priručnikom, i to više u doslovnom nego tradicionalnom značenju. Ta praktična osobina očigledno je bila važnija od neke moguće reprezentativnosti. De Traux se osvrće i na posljedično malen format karata, navodeći da nadvojvoda i tako posjeduje zemljovide istoga područja u većemu mjerilu. Skromno zaključuje da njegovim kartama vrijednost daje spretnije korištenje, odnosno pregledavanje.⁴

U uvodnome tekstu o Dalmaciji autor konstatira kako su o njoj pisali mnogi, ali da još nema njezina cjelovita prikaza. Za brojna djela smatra da je riječ o „gomili kriptovorina i izmišljotina“, uz iznimku onoga što su preuzeli od Lučića i Fortisa (Uvod, str. II). To su, prema tome, autori koje De Traux uvažava te na njihovim podacima i shvaćanjima temelji i svoje tumačenje Dalmacije. Kako svoj rad upućuje, *de facto*, austrijskoj vladarskoj kući, razumljiv je njegov politički pristup. Odbija demokratske ideje, koje su se tada, nedugo nakon Francuske revolucije, stale širiti drugim zemljama i nesumnjivo zabrinule njihove vladare. Kao neku vrstu pouke navodi kako su demokratski raspoloženi stanovnici nakon pada Venecije 1797. u nekim gradovima (Šibenik, Trogir, Split) počinili zločine. Austrija je nakon svega, tvrdi De Traux, dočeka-

na ondje s velikom radošću. Braneci monarhistički poredak, i njegovu austrijsku inačicu, autor tvrdi kako Austrija među svim svojim vladarima nije poznavala niti jednog tiranina (str. V, VI). Očekivano, o republikanskom poretku sudi posve negativno, a takva mu je i Mletačka Republika, prema kojoj se zbog povijesne i geografske blizine morao odrediti. Nalazimo autorovu provokativnu procjenu o tome da je Venecija namjerno zapuštala Dalmaciju zbog zavisti, ali i uslijed straha od zavisti drugih država ako bi se Dalmacija previše razvila. Zbog takve svoje politike, Mletačka bi Republika bila odgovorna za njezinu slabu naseljenost (Dalmacija, str. 1). Na tragu Fortisa, vidi u tamošnjem stanovništvu dva supstrata: stanovnike gradova, po svemu nalik Talijanima, i stanovništvo zaleđa, „prave Dalmatince ili tzv. Morlake, narod vrlo nalik Hrvatima, čiji jezik je ilirski...“. Oni su, zapaža De Traux, siromašni, tromi, neodgojeni i sirovi te divlji i ratoborni (Dalmacija, str. 5, 6).

Osobito zanimljive komentare De Traux daje o mogućnostima obrane Dalmacije. Zapaža da su ondje strma brda bez cesta, a malobrojne je prolaze lako braniti iz visinskih utvrda. Ima ih neobično mnogo – kaže da se na njih nailazi svakih pola sata – a među njima ističe Knin, Vrljku, Sinj, Drniš, Klis, Zadvarje, Vrgorac i Imotski; nisu, dodu-

3. „Nekadašnja utvrda Opus“ (izvor: Narodna biblioteka Srbije, Beograd)
“Former Fort of Opus”

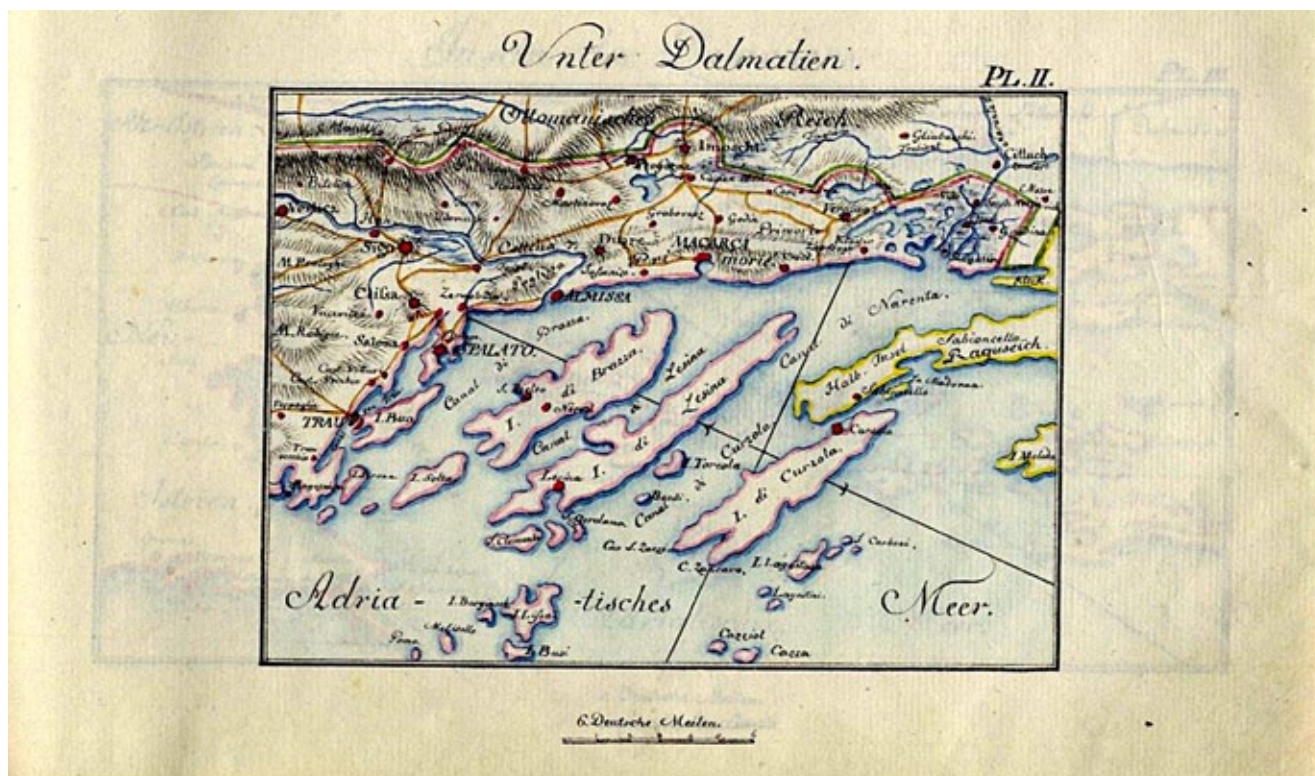
4. „C. k. Albanija“ (izvor: Narodna biblioteka Srbije, Beograd)
“K. K. Albania”

še, suvremene (nisu kazamatirane, tvrdi), ali treba ih zadržati zbog dobra položaja. I za napadne akcije Dalmacija je povoljna, jer je granica kamenita, a ne močvarna kao u Slavoniji. Stoga bi napad na Bosnu bilo moguće iz Dalmacije započeti već u veljači. Ali koliko je jaka kopnena granica, toliko je slaba obala, piše De Traux; tu su slabe utvrde Trogir i Split, a tek osrednje Zadar i Šibenik. Držimo da su kroz autorove bojazni izražene zapravo i skromne mogućnosti austrijske mornarice onoga doba. Naslijedeno je naime bilo stanje iz mletačkih vremena, a Venecija kao gospodarica mora nije bila zabrinuta oko napada s te strane. No De Traux promišljeno navodi kako naposljetku bolju zaštitu od utvrda pruža priroda, a to u Dalmaciji znači da će neki mogući neprijatelj ondje naići na prostor bez vode i hrane. Imajući na umu da Dalmacija graniči s narodima koji nisu vični opsadi utvrda, zaključuje De Traux, ona je dovoljno utvrđena te nije potrebno trošiti novac na takvu izgradnju (str. 2-4).

Komentare dalmatinskih gradova autor započinje Zadrdom, za koji smatra da jedini zaslužuje naziv tvrđave. Ona, doduše, ne može izdržati bombardiranje, a Zadar je moguće bombardirati preko luke. Za luku pak zapaža da je izložena snažnoj buri (str. 7-10). O povijesti Šibenika – kao i drugih dalmatinskih gradova – De Traux je dosta dobro obaviješten. Poznat mu je tijekom kritične

osmanlijske opsade 1647. i tadašnja uloga dviju novih utvrda nad gradom. Osim utvrda, ističe autor, prednost Šibenika jest i to što nema zemlje u blizini, kao ni hrane niti vode. Spominjući utvrdu Sv. Nikole, smatra da je riječ o neobično snažnoj utvrdi „novije gradnje”; intrigantan komentar, jer nije znao za doba njezina nastanka, ali ga je njezina struktura, možemo procijeniti, ponukala na takvu ocjenu o njezinoj modernosti (str. 11-14).

Opsežan i zanimljiv komentar De Traux posvećuje i Splitu, čije stanje utvrda i ukupan položaj smatra slabim. Sigurnost grada dala je očigledno danak u međuvremenu usavršenu topništvu, pa drži da se u obranu toga grada ne isplati ulagati. Ako bi ga ipak trebalo pojačati, onda treba podići utvrde na Marjanu, Sustipanu i Bačvicama, a glavnome pojasu što opasava grad dodati vanjske elemente. Nije bio zadovoljan niti stanjem utvrde na Gripama, koju bi trebalo takoreći iznova podići, a posebice je zanimljivo što to veže uz moguće stanje anarhije u gradu, poput onoga iz 1797. godine. Slaba sigurnost Splita nije bila posljedica samo konceptualno neprimjerenih utvrda već i njihove zapuštenosti. Tu De Traux ponavlja tvrdnju izrečenu i za niz drugih utvrda u Dalmaciji, da je Mletačka Republika bila neoprostivo nemarna prema vlastitim utvrdama; izvještava da su u Splitu tako odneseni veliki dijelovi zida, a bedemi i jarci pretvoreni u vrtove. Napo-

5. „Donja Dalmacija” (izvor: Narodna biblioteka Srbije, Beograd)
“Lower Dalmatia”

kon De Traux spominje dakako i Palaču, ali kao građevinu loša ukusa, podjednako kao i njezin Jupiterov hram. Ne objašnjavajući to svoje uvjerenje, misli da se arhitekti ne bi trebali ugledati na te antičke građevine (str. 17-22).

U osvrtu na Opuzen manje se bavi samom utvrdom, smještenom na izvrsnu mjestu koje nadzire plovidbu Neretvom, a više gospodarskim aktivnostima toga područja. Ističe kako tamošnja jezera u zoni delte Neretve obiluju ribom, koju bi bilo moguće izvoziti, no stanovništvo nije dovoljno radišno niti ga ima dovoljno. Nedostatak pučanstva vidi preprekom i za melioraciju toga prostora, tj. za odvođenje suvišne vode i stvaranje novih poljoprivrednih površina (str. 25, 26).

Knin je potom tema kojoj je posvetio znatan prostor, čime je neizravno ukazao na važnost toga naselja i tvrđave. Na nju se odnosi mnogo onoga što je vrijedilo i za druge dalmatinske utvrde – da su zastarjele, ali i da nadziru važne položaje. Za kninsku misli da je tijesna, ne omogućujući prihvat velike vojne posade. Njezina nesuvremenost očitovala se pak, tvrdi De Traux, u nepostojanju kazamatiranih prostora kao i građevina sigurnih od topovskih zrna. No položaj Knina koji brani lijevo krilo Krke najvažniji je u Dalmaciji, misli autor. U procjeni kninske tvrđave između takva ključnog položaja i njezina slaba stanja i zapuštenosti, de Traux ne preporučuje

ulaganje mnogo novca jer, tvrdi, za državu ima važnijih područja i granica koje treba osigurati (str. 27-32).

Nakon kopnenih gradova i utvrda, u De Trauxovu izvješću slijedi sekcija o otocima. Autor navodi njihove glavne proizvode, a za dalmatinsko maslinovo ulje smatra da je ravno provansalskom. Gospodarstvo je na otocima slabo razvijeno jer je pučanstva malo, a ti su ljudi neznalice, lijeni i tvrdoglavi. Kaže kako radije umiru od gladi ili jedu travu, nego da uzgoje krumpir. No ipak, u usporedbi s Morlacima na kopnu radišniji su od njih te se više drže zakona. Pišući o Osoru, De Traux ne propušta navesti kako se to ime nekoć protezalo i na dva otoka, Lošinj i Cres. Taj je naziv proistekao od imena Apsirta, Medejina brata, pa jedno tumačenje grčkog mita o Jazonovu ubojstvu Apsirta kaže da se to zbilo u Osoru. De Traux, štoviše, zapisuje da se to zbilo u jednome osorskom hramu. U uskom prolazu što dijeli Cres od Lošinja autor je zapazio da se dobro može promatrati kretanje plime i oseke.⁵ O tome je važno djelo bio napisao Marko Antun De Dominis, ali ga nitko ne čita, kaže De Traux (Otoci, str. VII, VIII). Sadržajan osvrt zaslužio je i grad Hvar sa svojom odličnom lukom; onamo se po oluji sklanja svaki brod, plovio prema sjeveru ili jugu, na zapad ili na istok. De Traux zanimljivo tumači premještanje mletačke zimske luke sredinom 18. stoljeća iz Hvara u Kotor,

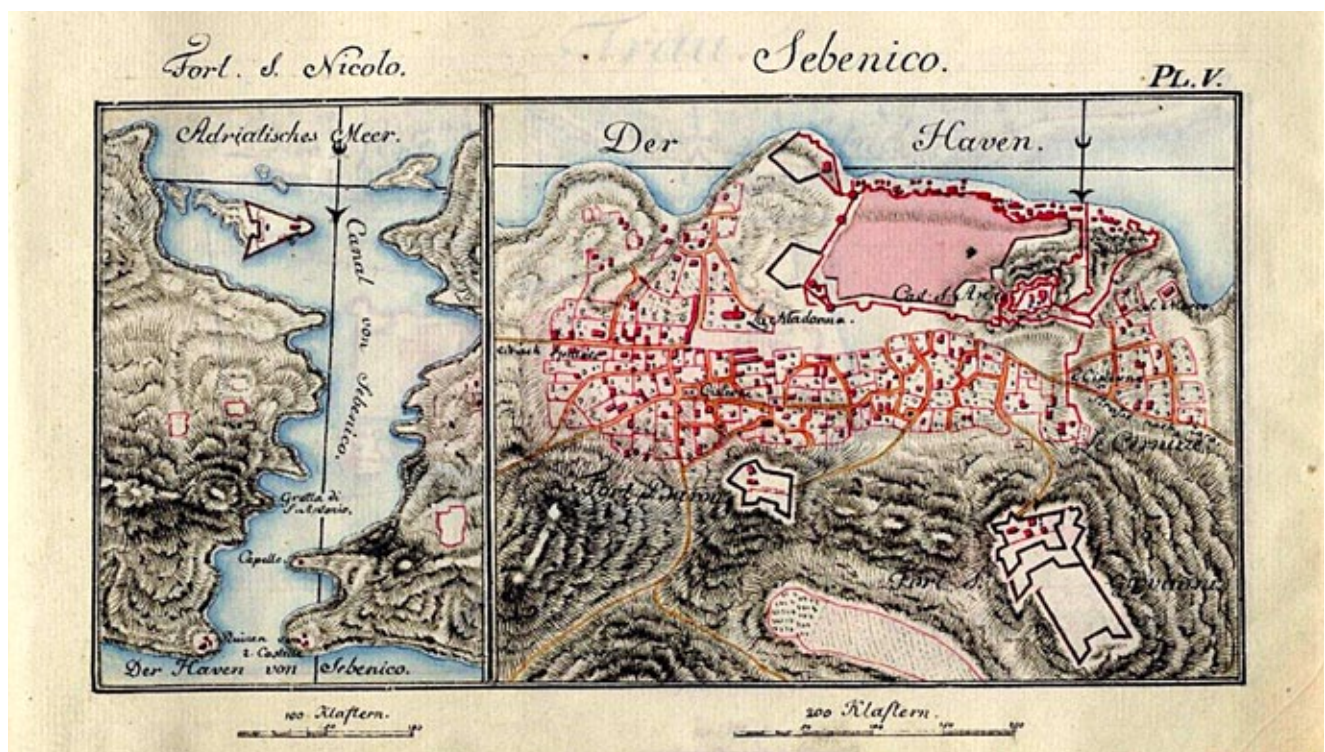
jer tvrdi da se to zbilo kad su Mlečani izgubili povjerenje u Albance zbog tamošnjih nemira (str. IX, X). U zapisu o Braču spominje, među ostalime, Supetar, smatrajući da je posve nevažan. Neobično je pritom što mu ipak izrađuje i prilaže tlocrt u ilustrativnoj sekciji. Spomenut ćemo i komentar grada Korčule, gdje je – bez posebnih argumenata – ocijenjena jadnom i loše građenom. Istaknuta je potom vrijednost korčulanske borovine, koja znade izrasti u tako duge i ravne primjerke da mogu poslužiti za brodske jarbole (str. XI-XIV).

Vrlo opsežan dio svoga djela De Traux je posvetio „Albaniji”, tj. području Boke kotorske. Kao što smo naveli, autor je taj kraj bio pomno upoznao, bavio se problemom osiguranja ulaza u zaljev, a u kasnijim godinama izradit će i nekoliko karata Boke kotorske. Ovom prigodom ocijenio je da posjed Boke znači moći se suprotstaviti onom neprijatelju koji drži Krf. Za Austriju je posjedovanje Boke bilo korisno, ali zbog udaljenosti i vrlo skupo. Kritičnom točkom držao je, očigledno, ulaz u zaljev, čiju je jednu stranu – rt Oštro – držala tada još postojeća Dubrovačka Republika; tu činjenicu naveo je kao element nesigurnosti, no ulaz je ipak širok preko 900 hvati pa ga se, kako kaže, pod dobrim vjetrom može proći.

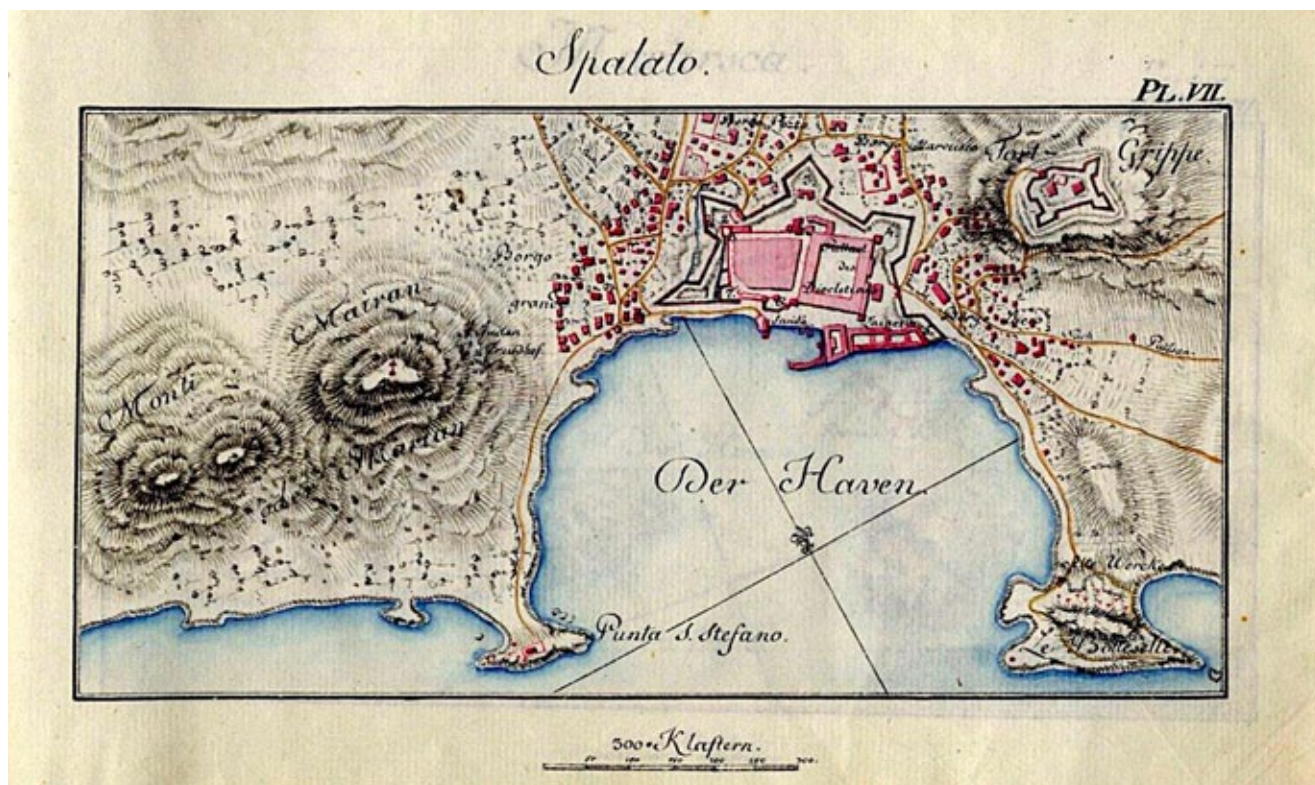
Ne čudi da se bokokotorski zaljev duboko dojmio De Trauxa. Piše da su njegove obale tako slikovite kao

obale Ženevskog jezera, samo Boki manjka pero jednog Rousseaua da ih opiše, misli austrijski časnik. Zanimljiva napomena tiče se stanovništva „Albanije”, za koje tvrdi da je radišnije od Dalmatinaca. Teško je utvrditi na koje je skupine mislio s obzirom na etnički i kulturno heterogeno stanovništvo Boke i okolice (Hrvati, Talijani odnosno Mlečani, pravoslavci), a samo je za pretpostaviti da je pod Dalmatincima podrazumijevao stanovništvo dalmatinskog zaleđa. Stanovništvo Boke ponajviše se bavi trgovinom i posjeduje „nebrojene ljetnikovce” razasute obalama zaljeva, a tu je vjerojatno imao na umu poznate bokeljske pomorce, kapetane.

Uspoređujući „Albaniju” s Dalmacijom, De Traux tvrdi da je sjevernija pokrajina nacionalno jedinstvena, a ljudi nisu jedni protiv drugih, kao u „Albaniji”. To je zanimljiva primjedba, jer znamo da je za Dalmaciju inače vodio računa o razlici između talijanske kulture gradova i Morlaka u zaleđu. No „Albanija” graniči s Crnom Gorom, a Crnogoraca ima dakako i u samoj austrijskoj pokrajini. Taj je narod, navodi De Traux, nemiran, odan pljački, ratoboran, siromašan i divlji. Bitna je sastavnica takva stanja uloga pravoslavne crkve. Naime, crnogorski biskup (tj. episkop) potiče nemire – primjerice nadzirujući manastir Maina i loše utječući na pravoslavno stanovništvo – pa De Traux smatra da bi bilo dobro imeno-

6. Šibenik (izvor: Narodna biblioteka Srbije, Beograd)
Šibenik

7. Split (izvor: Narodna biblioteka Srbije, Beograd)

Split

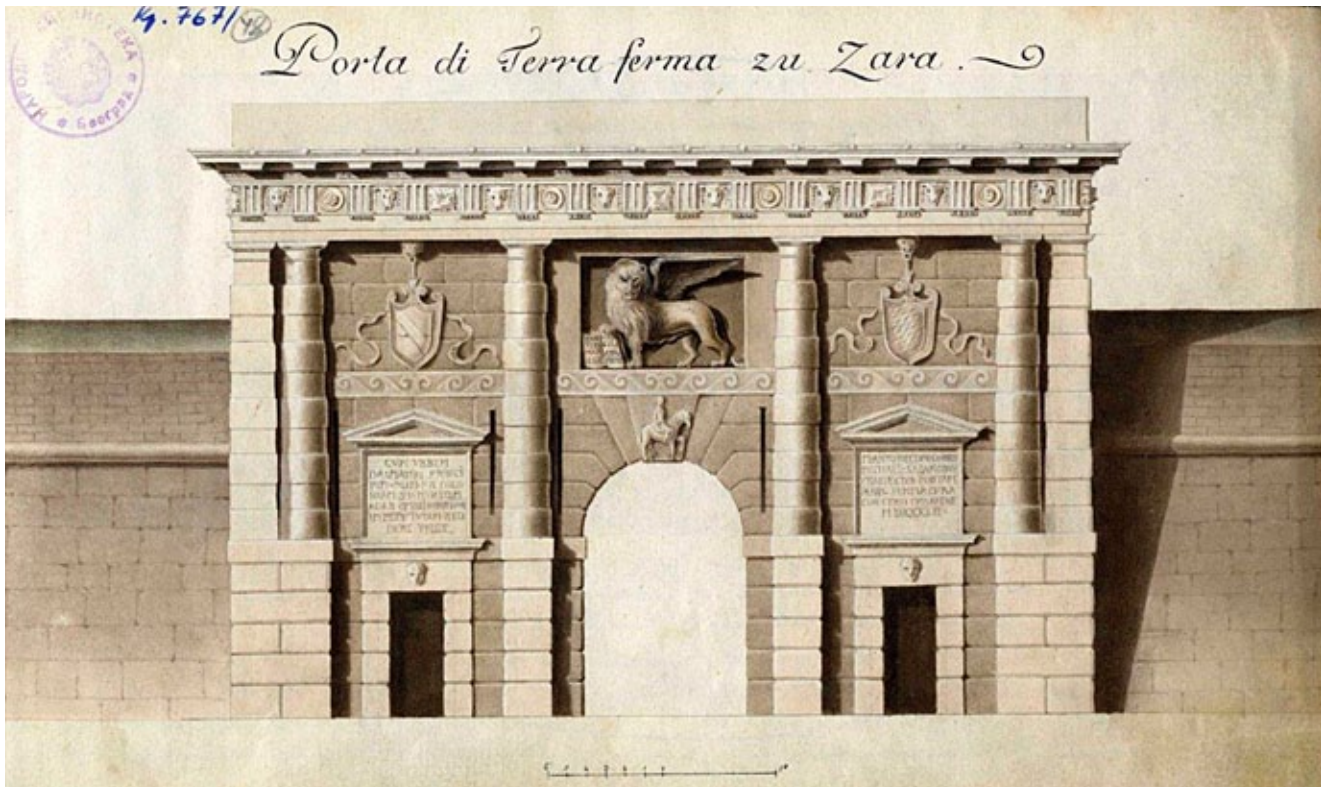
vati zasebna pravoslavnog biskupa za područje „Albanije”, dakle ono pod austrijskim nadzorom. Procjenjuje da pravoslavce njihova vjeroispovijest loše odgaja; oni, nastavlja, nikada neće biti dobri podanici nekoga katoličkog monarha, jer ta vjera vuče za sobom neznanje i netoleranciju. Ta vjeroispovijest, štoviše, tvori državu u državi, zaključuje De Traux (Uvod, str. VII, VIII, Albanija, str. I-VIII, XXII).

Među komentarima pojedinih tamošnjih utvrda odnosno gradova istaknut ćemo Kotor koji De Traux drži jedinom tvrđavom u „Albaniji”, ubrajajući ga, dakle, u najviši rang utvrda. Ne manje pozornosti posvetio je Herceg Novom, kojemu detaljno opisuje zaseban kaštel nad gradom te mletačko osvajanje u Morejskom ratu. Za Sv. Stefan navodi kako to dobro zaštićeno naselje, zajedno s Budvom i Lastvom, služi kao zaklon stanovništvu pred Crnogorcima. Na primjeru Perasta, napokon, De Traux čini pogrešku koju je učinio i za više dalmatinskih utvrda, tvrdeći da su ih izgradili Turci (Albanija, str. IX-XXIV). No za Perast to pogotovo ne vrijedi jer nikada nije bio pao u njihove ruke.

Nakon pisanoga dijela izvješća slijedi druga velika cjelina, karte Dalmacije i „Albanije” i njihovih najvažnijih utvrda. Zbog malena formata De Trauxovi prikazi morali su biti reducirani u izboru detalja kako bi ostali

pregledni. Već na prvi pogled može se reći da je to izvrsno uspjelo, da su prikazi neobično efektni i sugestivni.⁶ Na kartama većih područja kao točke ubilježene su utvrde odnosno naselja, a potom su prikazane i ceste koje ih povezuju. U strateškom razmišljanju utvrde i komunikacije bile su najvažnije činjenice u obrani nekog prostora. Čini se kako izbor prikazanih mjesta ne odgovara nekom jasnom kriteriju, već su prikazane i pojedinačne utvrde ili kule, a nema, primjerice, naselja kao što su Vodice. Dakako, u kartama su označene i državne granice, a kao primjer poslužiti će karta „Albanije”, gdje se dolje lijevo vidi završetak Dubrovačke Republike na ulazu u Boku, a oko zaljeva i granice austrijskog posjeda. Duž obala Boke niže se pak mnoštvo ljetnikovaca o kojima autor govori u tekstu. Na drugoj karti, onoj srednje Dalmacije, prikazan je drugi, sjeverni završetak dubrovačkog teritorija, kojemu je tada pripadao i poluotok Klek, a koji se danas vodi kao teritorij BiH.

Recimo još riječ-dvije o prikazima pojedinih gradova. Izdvojiti ćemo Šibenik, jer je ovdje riječ o jedinome dvodijelnom prikazu. Desno je prikaz grada, pomno, ali i pregledno izveden, s jasno označenim cestama, građevinama, a osobito jasno predočenim utvrdama – onima gradskim kao i dvjema zasebnim utvrdama nad gradom. U lijevom kadru s vlastitim naslovom vidi se kanal Sv.

8. Kopnena vrata u Zadru (izvor: Narodna biblioteka Srbije, Beograd)
Land Gate in Zadar

Ante kojime se prilazi gradu, branjen utvrdom na vanjskome ulazu; taj kanal dakle bio je za sigurnost grada tako važan da mu je pridružen prikaz u posebnu okviru. Drugi pak tlocrt na koji upozoravamo prikaz je Splita. I ovdje pred sobom imamo čisto i uvjerljivo izveden tlocrt, s točno ucrtanim još nevelikim predgrađima (Varoš, Lučac), sa zanemarenom utvrdom na Bačvicama, ali i s još cjelovitim pojasom oko grada. No iznenađuje prikaz Dioklecijanove palače, koja je dočarana kao struktura izgrađena samo uza svoje zidove, tj. s golemim slobodnim prostorom u središtu, nalik kakvu enormnu trgu. Postavlja se pitanje što je potaknulo De Trauxa da tako prikaže izgradnju u Palači, s obzirom na to da je zasigurno posjetio Split, uvjerivši se u pravo stanje stvari, a pogotovo s obzirom na to da mu se inače, u drugim prikazima, nisu događali takvi otkloni, već je posvuda vrlo pouzdan.

Pogledajmo napokon i De Trauxov osvrt na zadarska Kopnena vrata. Taj je osvrt izdvojen na samome početku djela, čak i ispred teksta naslova. Crtež i tekst o Kopnenim vratima tvore takoreći ulaz u De Trauxovo djelo, kao što taj spomenik tvori – kao glavni pristup Zadru – simboličan ulaz u Dalmaciju. Autorov komentar o Kopnenim vratima višestruko je zanimljiv, u neku ruku kao prikaz njihova poznavanja u tom trenutku na temelju različitih, dijelom i nepouzdanih, izvora.⁷ On tvrdi da im je

graditelj bio Leonardo Sanmicheli, prema nacrtu njegova ujaka Andree Sanmichelija, a ujak je bio slavan, među ostalim i kao pronalazač bastiona. Tu valja primijetiti da se De Traux drži, po svemu sudeći, točne relacije između ujaka i nećaka u smislu da je mlađi izveo ono što je stariji projektirao. Samo što su pomiješana imena: ujak je bio Michele, a nećak (u drugome koljenu) Giangirolamo Sanmicheli. Teško je reći od kojih je ranijih pisaca De Traux preuzimao te ispremiješane podatke. A dakako valja upozoriti i na tradicionalno, ali i pogrešno shvaćanje, koje potječe još od Vasarija, da je prvi bastion uopće stvorio Michele Sanmicheli (njegov bastion u Veroni iz 1527.).

De Trauxov je sud o ovome spomeniku povoljan, uz jednu iznimku: smatra pogrešnim oblikovanje podnožja (sokla, baze) jer misli da je trebalo biti izvedeno kao kompaktno, glatko tijelo, a ne tako da su podnožja nosećih elemenata istaknuta pred pozadinom zida.⁸ Pa ipak, kreatora ovoga djela drži velikim arhitektom, jer se to vidi ne samo iz cjeline već i po nekim pojedinostima, poput „ojačanja ugla”,⁹ time valjda misli na rješenje bočnih rubova građevine, gdje nalazimo po dva nosača, stupac i stup. U nastavku u ne posve jasnoj formulaciji pretpostavlja da za pogrešku s podnožjem nije kriv projektant, već da su ga na to prisilili graditelji-izvođači.¹⁰ To bi, prema našem razumijevanju, imalo značiti da je Giangirolamo – koji je u

Zadru boravio dulje od Michelea i koji je, po uobičajenom tumačenju, izvodio ono što je Michele projektirao – na loš način preinačio ujakovu zamisao.¹¹ De Traux, prema tome, ostaje pri ocjeni starijega Sanmichelija kao velikog umjetnika, a to još podcrtava pozivanjem na Michelangela koji, kako navodi, Michelea nije mogao dovoljno nahvaliti. Tako je ovaj spomenik dobio posve posebno mjesto u De Trauxovu izvještaju jer, premda stoji u sklopu fortifikacijskoga pojasa te je tada (1805.) još imao i svoju komunikacijsko-obrambenu ulogu, tome autor nije posvetio ni riječi, već je očigledno pretežno njegovo simbolično značenje, što je De Trauxa odvelo u čisto estetičku raspravu.

Rekli bismo zaključno da je glavna autorova zasluga u njegovim prikazima utvrđenih gradova, gdje je mjerenje i predočavanje fizičkih oblika, njegov pravi *métier*, došao do punog izražaja. Izbor lokaliteta zanimljiv je i ne posve očekivan, jer osim glavnih tvrđava nalazimo i neke malene, udaljene utvrde (Sv. Petar kraj Lošinja, Sv. Trojstvo kraj Kotora) koje su se u onom trenutku, tj. onodobnoj političkoj konstelaciji De Trauxu činile dostatno važnima da ih uvrsti u svoju zbirku. Podjednako je zanimljivo i uvrštenje mjesta kao što su Makarska ili Pag i nekih

drugih; gospodarski ili strateški razlozi njihove važnosti mogu se pronaći u autorovu popratnom tekstu. Ali kao glavnu vrijednost De Trauxovih tlocrta ističemo da su unatoč malenu formatu – ili baš zbog njega – izvedeni vrlo jasno, sugestivno i pouzdano.

De Trauxov rad o Dalmaciji i „Albaniji”, posvećen i namijenjen nadvojvodi Johannu, dostatno je zanimljiv da bude predmetom pomna izučavanja, kako je to učinjeno i ovim prilogom.¹² U sadržajnom smislu, prema naslovu to je rad o utvrđama i mogućnostima osiguravanja dviju pokrajina, no uistinu on donosi i druge ocjene važne za vladanje odnosno upravljanje, kao one o kulturi pojedinih skupina stanovništva, vjerskim utjecajima, tradicijama i sl. Očekivano za ono doba, autor priželjkuje da se poradi na obrazovanju stanovništva zaleđa i na unaprjeđenju poljoprivrede, što su jasne modernizacijske težnje. De Trauxov rad ima, jer je morao imati, i očekivan politički pečat u smislu tematiziranja monarhijskog poretka, potom odnosa prema Veneciji koja je tretirana kao primjer republikanskog poretka, a razumije se i Osmanskog Carstva koje je i dalje predstavljalo protivnika i prijetnju u bliskom susjedstvu.

Bilješke

¹ Djelo se nalazi u Narodnoj biblioteci Srbije u Beogradu. Nažalost, unatoč brojnim signaturama i registraturnim oznakama na djelu, danas je praktično nemoguće rekonstruirati njegovu vlasničku povijest do sredine XX. stoljeća, kada je stiglo u današnju ustanovu. Za pomoć i informacije zahvaljujem Jeleni Glišović, voditeljici Kartografskog fonda Narodne biblioteke Srbije.

² Podatci prema dosad najiscrpnijem radu o De Trauxovu životu i djelu: JOHANNES DÖRFLINGER, *Leben und kartographisches Werk der Ingenieuroffiziere De Traux (unter besonderer Berücksichtigung von Maximilian De Traux)*, *La cartographie au XVIII siècle et l'oeuvre du comte De Ferraris (1726–1814)*, *Collection Histoire Pro Civitate*, s. 8, 54 (1978.), 205-213. Autor navodi kako je zbog prorijeđene građe najslabije poznato De Trauxovo djelovanje upravo 1801. – 1810., 206. Dörflingeru očito nije poznat naš opis Dalmacije iz 1805., jer ga u navedenom radu ne spominje.

³ ANDREJ ŽMEGAČ, Kaštel Sv. Petar kraj Lošinja, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 38 (2014.), 81-86.

⁴ U nas se pisalo da je De Trauxovo djelo „objavljeno”: *Hrvatski kartografi. Biografski leksikon* (prir. Miljenko Lapaine, Ivka Kljajić), Zagreb, 2009., 595. No dakako da je riječ o rukopisu,

tj. unikatnom djelu pa nije moglo biti objavljeno. Na istome se mjestu o De Trauxu može pročitati: „do 1830. sudjelovao je u izmjeri Dalmacije, Boke kotorske i sjeverne Crne Gore”, premda je prethodno navedeno da je umro 1817.

⁵ Danas je poznato da struja u kanalu nije posljedica plime i oseke.

⁶ U kartama i gradskim planovima tako malenih formata De Traux je pokazao iznimnu, upravo sitnoslikarsku točnost.

⁷ De Traux čini pogrešku i u onome što ne preuzima iz izvora, već s građevine same, a to je datacija: umjesto 1543. navodi 1542. godinu.

⁸ „Den Fehler des Zockels ausgenommen, der in einem fort laufen sollte ohne Fussgestelle sehen zu lassen...”

⁹ „Verstärkung der Ecke”.

¹⁰ „...wer weiß ob er nicht, auch wie gewöhnlich durch die unwisenden Erbauer zu obigen Fehler gezwungen wurde”.

¹¹ No znamo da je dakako i projekt sadržavao takvo rješenje, jer je ono vidljivo na crtežu zadarskih vrata iz Uffizija.

¹² Držimo da bi bilo vrijedno prevesti i objaviti De Trauxov tekst na hrvatskom.

Summary

Guide to Dalmatia: De Traux's Description from 1805

Maximilian De Traux (1766-1817) was an engineering officer in the Austrian army. In 1803, he became the head of the engineering administration in Zadar, in which role he travelled all over Dalmatia during the following two years, gaining a solid knowledge of the region. In 1805, he produced a description of the land, nowadays preserved at the National Library of Serbia in Belgrade. It was published under a somewhat clumsy title *Festungen Dalmatiens und Albaniens nebst vorliegenden Inseln, und Beschreibung* (Fortifications of Dalmatia and Albania, as well as the neighbouring islands, and their description) and dedicated to Johann, Archduke of Austria, but in fact it was intended for the Austrian ruling house in general, in order to help them govern the lands which had come into their possession only a few years before. The book consists of two parts: textual and illustrative, the latter including 29 figures.

In the textual part, De Traux largely focuses on the state of Dalmatian fortifications, including mainland settlements and those on the islands. He then describes the geography of the area and the communication lines with regard to the defence potential and the need of investing in the construction of new fortifications. The population is described in the tradition of Alberto Fortis, whereby he distinguishes between two types: the urban inhabitants, which resemble the Italians in all aspects, and those of the hinterland, the so-called Morlacs. He also de-

scribes "Albania", the area around Boka Kotorska, previously governed by the Venetian Republic under the name of Albania Veneta. In this section he addresses, among other things, the problem of the Orthodox population, arguing that it would be beneficial to appoint a separate Orthodox bishop (episkopos) for "Albania" and that the Orthodox will never be loyal subjects to a Catholic monarch as their religion creates a state within the state.

The illustrative section of De Traux's report includes ground plans of various fortifications and maps of Dalmatia, the Kvarner Islands, and "Albania". At the very beginning, there are separate illustrations, with a particular focus on Sanmicheli's Land Gate. It was given a special place in the report and, although it was still a part of the fortification belt and played a role in communication and defence, De Traux did not waste a word on that aspect, commenting instead on its symbolic role as an entrance to the main Venetian city of Dalmatia.

De Traux's booklet is rather small (11x19 cm) and thus the author calls it "a pocketbook" (Taschenbuch). This can be explained by its aim: it had to be handy and easy to use by its addressee, Archduke Johann, and this aspect was obviously more important than a possible representative character. Because of the size, De Traux's ground plans had to be limited in the number of details in order to remain clear, which resulted in unusually effective and suggestive depictions.